

(12)

A mai neuzpedei lucrarea

4
12) Ne higgyünk azoknak, akik naiv öncsalással vagy ravaszul éppen azzal próbálják elméleteik és eszményeik nagyszerűségét és magasságát szuggerálni kortársaiknak, hogy csak a messze jövőt ismerik el illetékes bírójuknak.

Az embereknek egymáshoz és a társadalomhoz való viszonya néhány egyszerű és örök, gyakorlatilag is többé-kevésbé folyton érvényesülő erkölcsi elvre redukálódik. A legmagasabbröptű utópia is csak ezek egyikének vagy másikának vagy többjének elméleti alkalmazása. Aki nem talál mindennapi életében módot arra, hogy ezen elveit mindennapi cselekvésében is érvényesítse, az lehet tökéletes gondolkodó, de bizonyára gyöngé meggyőződésű és gyöngé akaratu lény. Ha eleve kapitálál a kis dolgokban, hogyan állja meg helyét a nagyokban!

És ezért nem igazán műveltek, tehát a vezetésre alkalmatlanok azok is, akik bár ismerik és hirdetik a jót, azt a morális meggyőződéseikkel ellenkező eszközökkel akarják megvalósítani. Inkább maradjon meg a rossz, sem hogy erkölcstelen eszközökkel változtassuk meg.

A lélek teljes harmóniája: ez az igazi műveltség. A tudás, az érzés, az akarási egybeforrása. Megismerni mindent, kiválogatni a legjobbat, himni benne a szeretet erejével és heroikus elszántsággal megvalósítani belőle minden nap minden lehetséget — ez az eszmény. A lélek kulturája — megkülönböztetésül az értelmi műveltségtől. S a társadalom egyedül hivatott, megbízható vezetői nem a »műveltek«, hanem csupán ennek a kulturának a lovagjai.

Polányi Károly: A mai nemzedék hivatása.

1918. június

Egy nemzedék akkor születik meg a történelem számára, amikor hivatásának a tudatára ébred. És minden nemzedéknek annyi az értéke, amennyit ebből a hivatásából teljesít is. Ha ezt az egyedül neki lenntartott feladatát fel nem ismerné, azt vállalni nem akarná avagy nem tudná, az lesz a sorsa, ami azé a rossz szolgáló, aki a reá bízott talentumot nem kamatoztatta. Csak az anyakönyvekben és az adólapstromokban tartják számon, csak az évszámok között van otthonuk az ilyen nemzedékeknek. A történelem nem ismeri őket. Az ilyen generáció soha sem élt, mert nem ismerte fel a hivatását, amely az élete lett volna.

Mi a mai nemzedék hivatása? Nekünk az jutott ki osztályrészül, hogy tanui legyünk az emberiség legsúlyosabb megpróbáltatásának. Az egyes kortárs számára ez csapás, amelyet

elszenved, de egy egész nemzedék számára hivatás, amelynek élnie kell. A mai nemzedék a legnagyobb morális esemény tanujává lett a kereszteshadjáratok és a reformáció óta. Az ilyen idők minden percc több megismerést rejteget méhében, mint elvakult és önelégült éveknek századai. A lelki szerkezet rejtett hibáit megláthatjuk ilyenkor, amelyeket zárt korszakok tokja eltakart. Az emberi szellem, amely érzi szégyenét, keresi az igaz utat és megtalálja azt. A morális haladás ezért a tökéletesedésnek az egyetlen nyílt, biztos és egyenes útja. De nincs is ennek a haladásnak értékesebb és megbízhatóbb záloga, mint a szégyenkezés és ezért nincsen a mai nemzedéknek sem nagyobb és természetesebb hivatása, mint igaz tanúságot tenni a mi nagy szégyenünkről.

1. Már a pusztá események is tanúságtételre fognak szorulni nemsokára.

Későbbi generációk nem fogják elhinni, nem fogják tudni szószserinti valóságnak venni a mi világunk legegyszerűbb tényeit sem. Nem fogják például elhinni, hogy a nagy háború kitörése teljesen váratlanul érthette a civilizált világot; hogy eleinte valóban kizárólag a diplomácia ügyetlenségét tette a közvélemény felelőssé a katasztrófaért; hogy a katasztrófa éppen akkor következett be, amikor már le is lohadt a kedv és a szándék a népekben egy ilyen mérkőzéshez; hogy dacára ennek, a lelkesedés éppen eleinte volt a legnagyobb, mert az emberek éppen olyan gyorsan nyugodtak bele abba, hogy mégis háború van, mint amilyen nyugodtak voltak előbb afelől, hogy amúgy sem lehetséges. Magunk is alig hisszük már el, hogy ez így volt; mikép hinnék el távoli korszakok? A békéhez szokott emberiség számára a háború festett öltött lehetetlenség volt, exotikus kaland, amelyben azonban mindenkinek részt kell vennie. Mivel pedig minden ország megtámasztott ország volt, a szocialisták joggal védelmi háborúról beszéltek. És folyt az általános védelmi háború... Utóbb már maga a háború lett a nagy és az értékes, az új és a megújító. A nagy áldozatok végre megteremtették a »nagy időkét«. Azután ezek már csak nőttek... Későbbben felvetődött a kérdés, hogy tulajdonképpen mi is lehet a háború célja? Sokan nem értették meg a kérdést, vagy azt válaszolták, hogy ez még korai. Nem tekintették tehát vállalkozásnak, hanem csak egy céltalan kényszerűségnek, amelybe beleestünk. Nem valami célból folyik, de valamely célnál fog megnyugodni. Ebben lesz majd a háború értelme. »Fajok harca« — »Keleti kérdés« — »Angol-német versengés« — »Bagdad vasút« — »Belgium integritása« — »Népek önrendelkezési joga« — »Balkán-kérdés« — »Középeurópa« — »Einkreisung« — »Amerika hegemoniája Európán« — »Elszász« — »a sárga faj térfoglalása« — »a demokrácia harca az autokrácia ellen« — »tengerek szabadsága« — mindegyik a maga idejében az »értelme« volt a nagy háborúnak, amelynek majd a keleten, majd a nyugaton, majd vérben, majd aranyban, majd idegekben, majd hajótérben, majd egyetlen nagy csatában, majd pedig az utolsó cseppnél, majd az egyik fél megsemmisülésével, majd pedig remiss-vel »kellett« természetesen

és magától értetődően végződnie. Ezek a jelszavak egymással semmi összefüggésben sem voltak, sőt ki is zárták egymást. Divatként váltakoztak és a közönségnek egy és ugyanazon része majd az egyik, majd a másik, majd a harmadik és a negyedik értelemében lelte fel az egésznek a kulcsát. Aszerint, hogy a harctéri helyzet kedvező volt-e avagy kedvezőtlen, az emberek egész világ-nézete, minden fundamentális ítélete erkölcsi és társadalmi kérdésekben diametrálisan megfordult. A legnevesebb publicisták szintiszta meggyőződésből havonként váltogatták filozófiai és szociológiai szintiszta meggyőződéseiket. Emellett senki sem értette világosan, hogy a háború voltaképpen hogyan lehetséges. Mindig lennmarad valami abból az érzésből, hogy a mi világunkban a háború tulajdonképpen lehetetlenség. És mert alapjában mindenki így gondolkodott és alapjában senki sem értette, — vagyis a háború valóságát nem tartották sokkal többnek valami makacs látszatnál, — ezért azt várták az emberek, hogy annak tulajdonképpen magától kellene megszűnnie, még pedig bármikor, ha nem is épen azonnal, de miklőbb... »Hiszen elég csoda, hogy idáig tartott...« mondották. Mert bár az emberek maguk voltak azok, akik kitartották és maguk voltak azok, akik a frontokat tartották, mégis mindig az volt az érzésük, hogy ez valahogyan megfordítva van. De hogy voltaképpen hogyan is van, azt nem tudta senki.

2. A mai idők legalapvetőbb lelkiállapotait nem lesz képes elképzelni az utókor.

Ebben az áttekinthetetlen és páratlan közhangulatban az egyes emberek kedélye valóban sajátos állapotba jutott. Beteges volt ez az állapot, oly gyöttrőn kínos közérzés járt vele, hogy csak nagyon érzéketlen egyének voltak immunisok ellene. Ettől a lelki betegségtől szenvedtek legjobban a katonák külön a harctéren, a foglyok, a hinterlandban is az érzékenyebbek: az asszonyok és a hajlamos férfiak nagy számmal. De ki nem szenvedett tőle? Olyasvalami volt ez, mint amit az orvosok melankolias depresszióknak neveznek: a kedély nyomott és mégis nyugtalan, a szükült tudat tehetetlenül egy pont körül forog. És ez az egy pont: a háború volt. Nem fogják valamikor elhinni, hogy a háborús bajok legnagyobbika nem a nélkülözés, nem a sebesülés vagy betegség, sem a toleránciatétel; hanem ez a sajátságos, alig megfogható valami volt, ami a világháború ege alatt megfeküdt a lelkeket. És még kevésbbé fogják megérteni, — hiszen ma is csak kevesen tudják — hogy ennek a szörnyű kórnak az igazi oka sem a nélkülözés vagy más háborús baj, bizonytalanság vagy veszély volt, hanem valami egészen más.

Ez a fájdalom az emberi lélek fájdalma volt az értelmét vesztette lét fölött. Az ember nem képes olyan világban élni, amelynek az értelmét hiába kutatná. Egy nagy katasztrófába bámult bele értellenül az egyén. Ott állott a kellős közepén és az okát nem ismerte, a célját nem kereshette, önmagáról nem tudta, szereplő-e benne vagy csak néző, érette történik-e az egész avagy ő ellene és bár mindennekfölötti bizonyossággal azt az egyet tudta

csupán, hogy annak a létezése vagy nem létezése amúgy sem az ő akaratán múlik, mégis örökké ő reá és az ő akaratára hivatkozott benne minden és mindenki. Az ő akaratát teljesítették a hősök odakünn, az ő akaratára hivatkozott az ellenség is, amikor igazolta magát, az ő akaratán mulott látszólag az egész világ. Hiába érezte, hogy ez csak káprázat, hogy ez nem lehetséges. Hogy egy világban, amelynek az ő számára nincsen értelme és amelynek nem ismeri a célját, abban neki nem is lehet szándéka vagy akarata. De maga sem tudta már, hogy mit akar és hogy amit tesz, a maga akarat-e avagy másé és ha másé, vajjon kié?

A háboru méretei is belső ellentmondást rejtettek, amely az értelmet megzavarta. A háboru eszköz a célhoz. De ez a háboru és ez a mai hadsereg nem lehet az. A régi hadseregek pár ezer embere úgy aránylott az államhoz, amelyért küzdött, mint a rész az egészhez. És mindig észszerű dolog a részt feláldozni az egésznek a megmentésére. De ebben a háboruban mindenki katona volt és aki nem volt katona, annak is a szabadsága annyi korlátozásnak, a vagyona annyi kockázatnak, az élete annyi nélkülözésnek volt kitéve, akár a katonáké. A kölcsönös kiéheztetési háboru nem kímélt asszonyt és gyereket sem. Majd annyi csecsemő púszult bele ebbe a háboruba, mint ahány felnőtt férfi. Nem volt itt többé cél és eszköz, rész és egész, hanem az egészet kockáztattuk és ha kellett, az egészet áldoztuk fel: az egészért. Ez pedig már nem megérteni való. Csak olyan cél indokolhatná ezt, amely fontosabb volna, mint maga az egész, fontosabb, mint az egésznek az élete, a vagyona, a jóléte és a boldogsága. De ilyen cél csak valamely feltétlen erkölcsi igazság megvalósítása, csak valamely mindenekfölött álló erkölcsi parancs teljesítése lehetne...

Az ilyen tájékozatlan kedély nem tudja az életet élni: mert vagy vállalni kell az idők terhét, mint áldozatot, amit meghozni kívánunk, vagy pedig túrni a kor viszontagságait, mint clemi esapást, mint értelemnélküli katasztrófát. Csak az akaró, aki nem érzi az út rövét és a túró, aki megadással rója azt, járják meg könnyen az utat. De a kettő között választani kell. Aki kétségében tétovázik, annak nincsen megpihenése, mert a léleknek csak az akarásban vagy a túréshen van pihenője. A mai tájékozatlan nemzedék kálváriája ezért végnélküli volt és a tétovázás minden stációján előlről kezdődött. A meggyötört kedély végül belefásult, az öntudat belekábult. Minden ébredés újra fájt és minden eszmélés új szőgyen volt. Így tengődött a mai nemzedék kétségében.

Egy világról, amelynek nincsen értelme, nemcsak hogy benne élni nem lehet, de képet sem tudunk alkotni róla. Egy jobb kor sohasem fogja megtudni az egyszerű valóságot, hogy a nagy háboru egyik legnagyobb esapása a hinterlandban és a fronton egyaránt: az unalom volt. Egy értelemnélküli világ unalma. Hasonlós volt ez az unalom ahhoz az unalomhoz, amelynél egyebet az osztálysorsjáték végtelen nyerési listáit böngésző nem érezhet, bár tudja, hogy az ő sorsjegye — és sorsa is — benne foglaltatik

a jegyzékben. A képzelethez nem szólott semmi sem. A leghiresebb csatatereteket, a leghősiesebb hadosztályokat sem lehetett elképzelni. Óriási csaták, hónapokig tartó ütközetek, a blokádszabványok megváltoztatása, új harci eszközök, világtörténelmi fordulatok: — minden a papíroson. Sokan már a lapokat sem olvasták, vagy kihagyták a háborus híreket. Olyan szuggesztív volt ez a hangulat, hogy paradox fejek már komolyan hirdették, hogy tudomásul sem kell venni az egészet, hiszen nem jelent semmit sem.

Az utókor, ha majd eljut rá ennek az unalomnak a hírc, vagy különös léhaságnak vagy különös hősiességnak fogja ezt betudni; a tárgyilagóságok talán az események túlságos tarkaságának. Pedig a valóság egészen más. Az embereket, csak úgy, mint azelőtt, minden érdekelté, aminek értelme van. Pletykák, intrikák, a gyengébb küzdelme vagy az ártatlan üldözése éppen úgy megmozgatták a közvéleményt, mint azelőtt. Jobban érdekelté az embereket egyetlen teleplezett kis hazugság, mint a legnagyobb méretű valóság, amelyen nem gondolható semmit. Az erkölcsi bátorság most is hőseket teremtett és míg a harcösök milliói névtelenül veszték oda, akadtak nagyon is békés emberek, akiknek a neveit egész Európa ismerte. Egy felügyelet nélkül hagyott kisgyermek halála, aki odaégett, amíg az anyja élelmiszerért ácsorgott, több beszéd tárgya volt, mint az az napi harctéri jelentés... De ez a megfajtás a mi titkunk fog maradni. Az utókorra kész klisékben jut el a ma képe, színesen, világosan, éles konturokkal. A történelem csak a nyertő számokat jegyzi fel. Ki fogja elképzelni a végnélküli sorshuzás unalmát és ki fogja elhinni, hogy a fronton megölte a lelkeket az unalom...

3. Egy ilyen világ előtt nem volt menekvés. Hiába vonultak volna vissza az emberek hivatásuk zárt körébe és remélték volna tájékozódást jól ismert kötelességeiktől. A munka és a jutalma, a fáradozás és a bére, minden, minden megváltozott, valami határozatlan és megfoghatatlan módon nem az volt már, ami azelőtt volt. A régi hivatások a társadalomban, a hagyományos szerepek az államban, az emberiség természetes viszonylatai: mind összekeveredtek és megzavarodtak. A nagy bizonytalanság az egyes emberek életébe is behatolt.

A kormányzó körök lelkiismerete sohasem lehetett nyugodt, mert a háború alatt nem lehetett kormányozni. A programok sorsát a véletlen döntötte el. A vezetésre hivatottak csak színleg vezettek, tényleg tétován követték az eseményeket, amelyeket ők is a harctéri jelentésből tudtak meg. Mégis nagyobb elhatározottságot kellett mutatni, mint valaha. Tervszerűséget és céltudatosságot tettetni — tervek és célok nélkül. Ez a hazugság voltaképpen az egész közéletet megfertőzte, de a baj ellen nem lehetett tenni, mert bonyolult látszatok eltakarták azt. Tételenül kellett néznie a kormánynak, miképpen cselkedik szüntelenül a hatalma. A hatásköre nem a sikerei folytán gyarapodott, hanem többnyire — a balsikerei folytán. Az ilyen felelősség a kormányokra inkább megzavaró és lehangoló volt, mint amenny-

nyire felemelő. Nem esoda, hogy azt mindenáron áthárítani igyekeztek.

De a belpolitikai folytonosság is csak újabb erkölcstelen látszatok szülője lett. A kormány továbbra is a közvélemény bizalmából származtatta a mandátumát: ugyanannak a közvéleménynek a bizalmából, amelynek kialakítását elsőrendű kormányfeladatnak tekintette. És ennek az ellenőrzője is a közvélemény volt... Az ilyen tükör-kétségben menthetetlenül el kellett tévedni.

Működésben maradt tovább is szinteg az egész belpolitikai gépezet, az ő pártkulisszáival és sülyesztőivel. És a miniszterium, amely a kebelében épen arról tárgyalta talán, hogy a külpolitikai helyzet mit fog igényelni: a demokrácia behozását-e, avagy az autokrácia felállítását? — a régi klikkek számból alkudozott, az ósdi intézményeket toldozta-foldozta és óvalosan gyűjtögette és számlálgatta a szavazatokat a többségéhez, — mindezt a látszat kedvéért, hit és meggyőződés nélkül. A döntés másutt volt. A kormány, a közvélemény és a pártok a »szörnyű malom« alatt politizáltak...

A Burgfriede idejében az ellenzékek is elveszítették létjogosultságukat, de mint annyi más minden ebben a korban, ami elveszítette létjogosultságát, nem szűntek meg emiatt létezni. A háború volt a kor legnagyobb csapása, mégis ez volt az egyetlen, amit nem elleneztek. De nyílt titok volt, hogy az ellenzéki pártok csak félfüggesztették a kritikájukat, de azért róla le nem mondanak. A jelentőségük tehát abban a kritikában volt, amelyet gyakorolhattak volna, de amelyet még sem gyakoroltak. Ezt az önmegtartóztatást irták azután a saját javukra. Mindig annak a pártnak volt így a legnagyobb az érdeme a háború körül, amely a legjobban ellenezte azt, mert ennek az önmegtartóztatása volt a legnagyobb. Ha nyíltan bevallották volna, hogy őket is magával ragadta a közhangulat, nemcsak a párthívek hagyták volna el a saját vezéreiket, hanem a kormányok szemében is megesőkkent volna az ellenzékek értéke. Az ellenzék tehát még jól is jártak, ha úgy tettek, mintha elleneznék a háborút. Nem is vallották volna őket azt be, ha meggyőződést változtattak volna és titokban ők is hozzájárulának (amánthogy tényleg nagyrészt így is volt), hanem akkor is azt színellették volna, hogy meggyőződésük ellenére cselekednek, csupán a haza javára. Ezt t. i. mindenki dicséretesnek tartotta és ők maguk is.

A dolgozó és kereső rétegek ép így feszélyezve voltak. Kezdelben becsukták a boltot és elkészültek az üzlethiányra, a munkanélküliségre. Tűrték és vártak. Vártak, amíg elfogy minden anyag és minden áru és a háború véget ér. De a háború kerekedett fölül. Nem szűnt meg ettől, hanem kikényszerítette a legnagyobb konjunkturát teljes anyaghiány mellett! Szállítani csak rossz árut lehetett azonban, mert más nem volt. Rossz árut szállítani viszont veszélyes dolog volt, mert egyszer kitértetés járt ki érte, másszor meg hőrtön. A kereskedő hivatása olyan kockázatos lett, miné a katonáé a fronton. A híres Krantz úgy állott

oda a bécsi bíróság elé a nagy árdrágítási perben, mint egy hős. Csakhogy ez a kockázat mégsem járt igazi dicsőséggel, mert túlságosan nagy hasznot hajtott. A sok könnyen szerzett új vagyont viszont kompromittálta a takarékoságról és az önmegtartóztatásról szóló mesét és ez bizonytalanná tette a legrégibb vagyonok dicsézt is. A hadicélokban is a polgári osztály volt a legjobban érdekelve és őket zavarta meg legjobban az anyagi és az erkölcsi célok folytonos változtatása. Mert más dolog: jog, igazság és becsület, mint: piacok, kontingensek és petroliumforrások. Az egyik: áldozat és lelkesedés, a másik: haszon és számítás. Pedig ez a kettő úgy váltakozott a lelkekben, mint a hang rezgésében a hullám hegy és hullám völgy és váltakozásuk szakadatlanlansága egyetlen erkölcsi disszonanciába olvadt össze. De még az üzlet is csak úgy lehetne hadicél, ha a háboru az anyagi áldozat érte. De ha maga a háboru az üzlet, amelyhez célokat csak azért kell találni, hogy prolongállassék az üzlet: az ilyen helyzet a legprimitívebb morált is fejtelőre állítja. Az üzletember gyakorlati szeme is bele-szédült abba, hogy majd a közvetlen jelenre, majd a távoli jövőre kellett beidegeznie tekintetét. Majd az eljövendő béke volt számára az egyedüli valóság, amely majd folytatása lesz a régi munkásságnak, majd pedig a pillanat esélyeit leste és elhagyányult emellett minden egyéb. És aszerint, hogy a háborutól vagy a békétől várta-e épen az üzletét, más-más volt az egész ember. Nem érezte ő különben magát védve még a legsajátabb területén sem: a valuta ördöge mindenütt kísértett. Mennél többet keresett, annál kevesebbet ért a vagyona. Hadikölcsönre azzal csábították, hogy megszabadul vele a pénzétől és a megmaradt rész többet ér majd, mint amugy az egész. Az államhitelek a bizalmatlanságra épült így fel és a hadikölcsönjegyzést az állam uzsorakölcsönnek állította oda, amellyel a hazafias ember kiszákmányolhatja az államot. A polgárság tájékozatlansága teljes volt.

*kegyetlen
menny
el a
kegyetlen*
A paraszt folyvást vérzett és folyvást gazdagodott, úgy, hogy maga sem tudta már, hogy mi a jó és mi a rossz. Vagyon lett a vérből és mesebeli gazdagság az ország nyomoruságából. Hazafinak tudta magát addig, amíg ráfizetett; most elveszítette az erkölcsi talajt a lába alól. Legelőször érlette meg az önérdék szavát és ismerte meg a kísértést. Szociális nevelés híján dicstelenül elbukott. Mennél olcsóbb volt a saját élete a fronton, annál drágábbá tette a mások életét odahaza. Nyers érdeke legázolt, letaposott mindent, ami szembeállott vele: eszményt, közérdeket, hazát.

A proletariátus került a legsúlyosabb erkölcsi helyzetbe a háboru kitörése folytán, mert csak az ő politikája mögött állott világnézet és csak ő mérte a magatartását magasabb erkölcsi mértéken. Ez lett volna az ő világtörténelmi debüt-je... Minden szem rajta csüggött. És ekkor egy várakozó világ színe előtt, mindenki szeme láttára, végement valami, ami őt magát is megdöbbentette, és amit ő maga sem értett meg soha világosan, de aminek az igazi értelme nem egyéb volt csalódásnál, olyan végzetes csaló-

dásnál, amelyet egy eszme túl nem élhet. Mert azt várta volt és szentül hitt benne, hogy a világháború kitörése napján a polgári világ az Internationalera fog ébredni. »A nemzetközi kapitalista szövetség, amely a népeket egymás ellen uszítja« — zárt fronton fogja magával szemben találni a nagykorúvá vált népeket. E helyett a proletariatus ébredt arra, hogy a többi népek mind és ő maga is, a háború bűnös lázában égnek. Hogy halottnak vélt emlékek, érzelmek és szolidaritások feltámadtak és felülkerekedtek az ő saját szándékain, az ő reményein és az ő jobbik énjén. De ezzel nem volt vége. Egy másik, egy kellemes, de annál nyugtalanítóbb fordulat várt rá: kiharadtak a nagy meghátrálásnak a megjósolt következményei is. A proletariatusra kellett volna rászakadnia a háború minden borzalmának. De a kiérdemelt szenvedések tudata legalább ébrentartotta volna benne az önmaga ellen elkövetett bűn gyöttrő szegyenét, és ez a tudat számára egy jobb jövő záloga lett volna. Ehelyett legnagyobb ámulatára a háború kedvezményezettjei között találta magát. A szervezett munkásság nélkülözhetetlennek bizonyult a hadiipar fenntartásához. Szakszervezetek, sajtója és vezetőségeik a háborús államrend lényeges részei voltak, amelyeket a veradó alól is felmentett és a helyükön hagyott meg a hadi érdek. Míg a szervezetlen tömegeket és a csődeseléseket, a hazafias szegény népet a front és az éhség sanyargatták és tizedelték, addig a nemzetközi elite kiméletben részesült. Nem ők voltak tehát a háború legnagyobb vesztesei sem és ezzel szétfoszlott egy későbbi megtérésbe vetett utolsó remény is, amely a nagy Pál-fordulás után még megmenthette volna a forradalmi hagyományok folytonosságát.

4. Ilyen kor volt a mi korunk, ilyen nemzedék volt a mi nemzedékünk.

Nem tudta soha, hogy hol tart, honnan jön és hová megy? Nem állhatott a helyzet magaslátán, mert ez a helyzet előtte ismeretlen volt. A szenvedése nem lehetett tiszta és nagy, mert nem volt számára értelme. A vér olesó lett, a kenyér drága, a betegség testi előny és a pénzért, amelyért mindent odaadtak az emberek, azért nem kaptak semmit sem. Nem volt min mérni a világot. Egészség, vagyon, kenyér, haza és hősiesség kérdőjellé váltak. És egy világ, amely mindenét elvesztette, egyet kapott érte cserébe, de ez az egy gazdaggá tette őt. Olyan gazdaggá, hogy már a sejtelme is felemelő érzés volt és az egész emberiséget az új bőség tudata villanyozta fel. Gazdaggá mély és végleges csalódásokban, olvanokban, amelyek egy egész nemzedék a lájdalmas meglepetés felkiáltásával fogadott, gazdaggá szegényekben, amelyek gyöttrők és ferméknyek. Mint a belső megismerés ujjaszületése, olyan volt az új látomás ránkhasadása. A múlt minden hibája, üres jelszavai, dédelgetett előítéletei, léha bizodalmai, cinikus komolykodásai és egész bűnös könnyelműsége, — ott feküdtek előttünk és megértettük őket. Nem azt láttuk meg, hogy miképpen kerülhették volna el a háborút, de azt, hogy

minden, amit idáig tettünk, elkerülhetetlenné tette azt. Nem azt láttuk meg, hogy ki a bűnös, de azt, hogy mindannyian azok vagyunk. Ha látomását akkor intézményekbe önthette volna az emberiség, egy nap alatt megszülettek volna a Világ Egyesült Államai. De mindez csak fel-felvillámlott a lelkekben, egy-egy pillanatnak cikázó megismerése volt. Közben multak az évek az emberiség fölött, amely nem volt se nagyobb, se kisebb, mint a rendes méret és amelynek a szelleme fölött a régi hatalmasságok megtartották látszat-uralmukat. Ezeknek a vezérgondolata és minden belső vágya pedig e látomások és csalódások elfelejtetése, meghamisítása és letagadása volt. De az igazságot egy pillanat alatt meg lehet érteni, hanem elfelejteni nem lehet olyan hamar. És mindenki érezte a lelke mélyén, hogy ezeknek a legelső csalódásoknak a fájdalma volt az utolsó emberi és értékes fájdalom ebben a háboruban. Hogy a háboru kitörésével már he is fejeződött a történelem mondanivalója: ami ezután következik, az már csak ismétlés... A tanulság pedig az emberiségé lesz, amely megszenvedett érte. És hogy ez a tanulság lesz az idők hagyatéka.

5. E nagy tanulságok, amelyeket korunk rejteget, sok millió ember életébe kerültek. Ezeket leszűrni és megragadni a jövő nemzedék munkája lesz. De ne felejtkezzünk meg róla soha, hogy a mi szégyenünk fogja fogékonnyá tenni az ő lelküket és hogy a mi csalódásaink fogják megnyitni az ő szemüket. A mi őszinte és igaz tanúságunkon mulik az emberiség öröke.

Kétféle akadállyal kell megküzdenünk majd. Az egyik a csábítás, amelyet önmagunkban kell legyűrni, a másik az a veszély, amely másoktól származik reánk.

Ellent kell állanunk legelőször is a felejtés csábításának. Objektivizálnunk kell a muló jelent, szóban és írásban, versben és prózában, művészetben és tudományban, — hogy valóságát az idő el ne moshassa. Meg kell őrizni hűen az emléket, mint ahogy a tiz parancsolatot ünnepélyes szavakkal köbe véste Mózes és törvénynek tette meg a soha sem szűnő emlékeztést.

Ellent kell állanunk a visszapillantás torzító távlatának. Visszatekintve, értelmet és indokoltságot látszik nyerni minden. Csakhogy ez a látszat csal. De ha engednénk e látszat csábításának, ez elég volna ahhoz, hogy meghiusuljon hivatásunk. Evégből értsük meg jól, hogy a lelki valóság, amelyről tanúságot teszünk, csak a jelenben létezik. Belülről csak egyszer láthatjuk meg a mai időt: itten és most.

Ellent kell állanunk végül a dícsfény csábításának, amellyel oly kiválasztott nemzedék, mint a mai, az utókor részéről találkozni fog. A korunk szerint fognak megítélni bennünket. Ha ez a mi korunk nagy volt, úgy nagynak fognak itélni bennünket is. És tőlünk fognak megkérdezni, hogy minő volt ez a kor, mert mi voltunk ennek a kornak a tanu. Tőlünk magunktól fog tehát függeni a mi becsületünk és dícsőségünk az utókor előtt. De nekünk nem szabad haboznunk és vallanunk kell az igazat a hivatásunk kedvéért. Hirdetni fogjuk hűen, hogy minő nemzedék vol-

tunk mi, a világháború kortársai. Ez a legutolsó megpróbáltatás lesz a legnehezebb próba.

Ha sorban leküzdöttük magunkban a felejtés, a visszapillantás és a dicsfény csábításait, akkor szembekerülünk majd azokkal a veszélyekkel, amelyek másoktól fognak reánk származni:

Egy közös érzés, egy közös félelem tartja össze ezt az egész mai világot és annak minden történelmi erőit, hogy: vége! vége! vége! — az ő világuk egyszer és mindenkorra letűnt. És egyetlen közös akarat és egyetlen közös elhatározás áll titkos, rejtett életét a haldokló világban, annak kormányzaiban és ellenzőkeiben, tudományában és vallásában, kulturájának és civilizációjának minden porcikájában, egyetlen bűnös remény hatja át ma is annak szellemi urait, hogy: mégis! mégis! mégis! Mégis élni fognak, el fognak felejtetni mindent, és el fognak hallgattatni mindenkit, ki fogják tépni a történelmi könyvekből az áruló lapokat és tovább is a világ urai maradnak, — hit nélkül és meggyőződés nélkül!

Jaj akkor annak, aki hivatlan tanuja lett a hatalmasok megszegényülésének. Mert a hatalmasok közös erővel fordulnak majd ő ellene, ha vallani akarná, amiképen történt. És szentté fogják avatni a mai korszakot, avégből, hogy hozzáférhetetlenné tegyék az igazság kutatóinak és ki fogják közönsíteni az eretnekeket, akik hisznek az igaz tanuknak.

Mert felbecsülhetetlen érdekei a világ régi papjainak füződnek ahhoz, hogy soha az utókor hírét ne vegye a ma Kinyilatkoztatásának. Soha hírét ne vegye, hogy a véres időben egy hang szólalt meg egy egész nemzedék füle hallatára. És hogy mindannyian meghallottuk az Igét, amely a csalódás és a szegény korszakában így szólott hozzánk: »Hagyjátok el a bálványok imádását. Lássátok hová vezettek el titeket a hamis istenek. Tegyetek örök tanúságot a jelen szegénység mellett és meg fogjátok találni a helyes utat.«

Erre a tanúságra kell a mai nemzedéknek szövetkeznie.

Helvéth Géza: Új antiklerikalizmus.

Az egyház vallása — írja Tolstoj az emberiséghez intézett kiáltványában — olyan, mint azok a mesterséges betegségek, melyekkel az orvosok oltják be az embereket, hogy az igazi nagy járványtól megkíméljék őket. Az egyház tanításaival beoltott ember örökre elveszti fogékonyságát az igazi vallásossággal szemben.

E gondolat tartalma, mely e szavakat mindenki számára egyformán érthetővé és kötelező értelművé világosítja meg, nem tűrhet félreértést a cselekedetben sem. Ebből a legmélyebb erkölcsi szempontból új erőt merít az egyház ellen folytatott propaganda és elveti azon érzés- és izlésbeli vagy talán politikai aggályokat, melyek az erkölcsi erők és hatalmak újrafelismerésének idejében

Ne higgyünk azoknak, akik naiv öncsalással vagy ravaszul éppen azzal próbálják elméltetik és eszményeik nagyszzerűségét és magasságát szuggérálni kortársaiknak, hogy csak a messze jövőt ismerik el illetékes bírójuknak.

Az embereknek egymáshoz és a társadalomhoz való viszonya néhány egyszerű és örök, gyakorlatilag is többé-kevésbé folyton érvényesülő erkölcsi elvre redukálódik. A legmagasabbrüptü utópia is csak ezek egyikének vagy másikának vagy többjének elméleti alkalmazása. Aki nem talál mindennapi életében módot arra, hogy ezen elveit mindennapi cselekvésében is érvényesítse, az lehet tökéletes gondolkodó, de bizonyára gyöngé meggyőződésű és gyöngé akaratu lény. Ha eleve kapitulál a kis dolgokban, hogyan állja meg helyét a nagyokban!

És ezért nem igazán műveltek, tehát a vezetésre alkalmatlanok azok is, akik bár ismerik és hirdetik a jót, azt a morális meggyőződéseikkel ellenkező eszközökkel akarják megvalósítani. Inkább maradjon meg a rossz, semhogy erkölestelen eszközökkel változtassuk meg.

A lélek teljes harmóniája: ez az igazi műveltség. A tudás, az érzés, az akará egybeforrása. Megismerni mindent, kiválogatni a legjobbat, hínni benne a szeretet erejével és heroikus elszántsággal megvalósítani belőle minden nap minden lehetőt — ez az eszmény. A lélek kulturája — megkülönböztetésül az értelmi műveltségtől. S a társadalom egyedül hivatott, megbízható vezetői nem a »műveltek«, hanem csupán ennek a kulturának a lovagjai.

Polányi Károly: A mai nemzedék hivatása.

Egy nemzedék akkor születik meg a történelem számára, amikor hivatásának a tudatára ébred. És minden nemzedéknek annyi az értéke, amennyit ebből a hivatásából teljesít is. Ha ezt az egyedül neki fenntartott feladatát fel nem ismerné, azt vállalni nem akarát avagy nem tudát, az lesz a sorsa, ami azé a rossz szolgálóé, aki a reá bizott talentomot nem kamatoztatta. Csak az anyakönyvekben és az adólajstromokban tartják számon, csak az évszámok közötti van otthonuk az ilyen nemzedékeknek. A történelem nem ismeri őket. Az ilyen generáció soha sem élt, mert nem ismerte fel a hivatását, amely az élete lett volna.

Mi a mai nemzedék hivatása? Nekünk az jutott ki osztályrészül, hogy tanui legyünk az emberiség legsúlyosabb megpróbáltatásának. Az egyes kortárs számára ez csapás, amelyet

elszenved, de egy egész nemzedék számára hivatás, amelynek élnie kell. A mai nemzedék a legnagyobb morális esemény tanujává lett a kereszteshadjáratok és a reformáció óta. Az ilyen idők minden percc több megismerést rejteget méhében, mint elvakult és önelégült éveknek századai. A lelki szerkezet rejtett hibáit megláthatjuk ilyenkor, amelyeket zárt korszakok tokja eltakart. Az emberi szellem, amely érzi szégyenét, keresi az igaz utat és megtalálja azt. A morális haladás ezért a tökéletesedésnek az egyetlen nyílt, biztos és egyenes útja. De nincs is ennek a haladásnak értékesebb és megbízhatóbb záloga, mint a szégyenkezés és ezért nincsen a mai nemzedéknek sem nagyobb és természetesebb hivatása, mint igaz tanúságot tenni a mi nagy szegycatünkről.

1. Már a puszta események is tanúságtételre fognak szorítani nem sokára.

Későbbi generációk nem fogják elhinni, nem fogják tudni szöszszerinti valóságnak venni a mi világunk legegyszerűbb tényeit sem. Nem fogják például elhinni, hogy a nagy háború kitérésé teljesen váratlanul érthette a civilizált világot; hogy eleinte valójában kizárólag a diplomácia ügytelenségét tette a közvélemény felelőssé a katasztrófáért; hogy a katasztrófia éppen akkor következett be, amikor már le is lohadt a kedv és a szándék a népekben egy ilyen mérkőzéshez; hogy dacára ennek, a lelkesedés éppen eleinte volt a legnagyobb, mert az emberek éppen olyan gyorsan nyugodtak bele abba, hogy mégis háború van, mint amilyen nyugodtak voltak előbb afelől, hogy amúgy sem lehetséges. Magunk is alig hisszük már el, hogy ez így volt; mikép hinnék el távoli korszakok? A békéhez szokott emberiség számára a háború testet öltött lehetetlenség volt, exotikus kaland, amelyben azonban mindenkinek részt kell vennie. Mivel pedig minden ország megtámadott ország volt, a szocialisták joggal védelmi háborúról beszéltek. ~~De folyt az általános védelmi háború...~~ Utóbb már maga a háború lett a nagy és az értékes, az új és a megújító. A nagy áldozatok ~~meg~~ megteremtették a nagy idöket. Azután ezek már csak nőttek... Későbbben felvetődött a kérdés, hogy tulajdonképpen mi is lehet a háború célja? Sokan nem értették meg a kérdést, vagy azt válaszolták, hogy ~~le~~ még korai. Nem tekintették tehát vállalkozásnak, hanem csak ~~egy~~ céltalan kényszerűségnek, amelybe beleestünk. Nem valami célból folyik, de valamely célul! fog megnyugodni. Ehhez lesz majd a háború értelme. »Fajok harca« — »Keleti kérdés« — »Angol-német versengés« — »Bagdad vasút« — »Belgium integritása« — »Népek önrendelkezési jogok« — »Balkán-kérdés« — »Közép-európa« — »Einkreisung« — »Amerika hegemoniája Európán« — »Elszász« — »a sárga faj térfoglalása« — »a demokrácia harca az autokrácia ellen« — »tengerek szabadsága« — mindegyik a maga idejében az »értelme« volt a nagy háborúnak, amelynek majd a keleten, majd a nyugaton, majd vérben, majd aranyban, majd idögekben, majd hajótérben, majd egyetlen nagy csatában, majd pedig az utolsó embernél, majd az egyik fél megsemmisülésével, majd pedig remis-vel »kellott« természetesen.

és «magától értetődően» végződnie. Ezek a jelszavak egymással semmi összefüggésben sem voltak, sőt ki is zárták egymást. Divatként váltakoztak és a közönségnek egy és ugyanazon része majd az egyik, majd a másik, majd a harmadik és a negyedik értelemében lelle fel az egésznek a kulcsát. Aszerint, hogy a harctéri helyzet kedvező volt-e avagy kedvezőtlen, az emberek egész világnézete, minden fundamentális ítélete erkölcsi és társadalmi kérdésekben diametrálisan megfordult. A legnevesebb publicisták szintizista meggyőződésből havonként változtatták filozófiai és szociológiai szintizista meggyőződéseiket. Emellett senki sem értette világosan, hogy a háború voltaképpen hogyan lehetséges. Mindig fennmaradt valami abból az érzésből, hogy a mi világunkban a háború tulajdonképpen lehetelenség. És mert alapjában mindenki így gondolkodott és alapjában senki sem értette, — vagyis a háború valóságát nem tartották sokkal többnek valami makacs látszatnál, — ezért azt várták az emberek, hogy annak tulajdonképpen magától kellene megszűnnie, még pedig bármikor, ha nem is épen azonnal, de mielőbb... »Hiszen elég csoda, hogy idáig tartott...» mondták. Mert bár az emberek maguk voltak azok, akik kitarították és maguk voltak azok, akik a frontokat tartották, mégis mindig az volt az érzésük, hogy ez valahogyan megfordítva van. De hogy voltaképpen hogyan is van, azt nem tudta senki.

2. ~~A mai idők legalapvetőbb lelkiállapotait nem lehet képes elképzelni az utókor.~~

Ebben az áttekinthetetlen és páratlan közhangulathoz az egyes emberek kedélye valóban sajátos állapotba jutott. Beteges volt ez az állapot, oly gyötrőn kínos közérzés járt vele, hogy csak nagyon érzéketlen egyének voltak immunisok ellene. Ettől a lelki betegségtől szenvedtek legjobban a katonák könn a harctéren, a foglyok, a hinterlandban is az érzékenyebbek: az asszonyok és a hajlamos férfiak nagy számmal. De ki nem szenvedett tőle? Olyasvalami volt ez, mint amit az orvosok melankolias depresszióznak neveznek: a kedély nyomott és mégis nyugtalan, a szűkült tudat tehetetlenül egy pont körül forog. És ez az egy pont: a háború volt. Nem fogják valamikor eshinni, hogy a háborus bajok legnagyobbika nem a nélkülözés, nem a sebesülés vagy betegség, sem a toleráltság: hanem ez a sajátságos, alig megfogható valami volt, ami a világháború ege alatt megficküdte a lelkeket. És még kevésbbé fogják megérteni, — hiszen ma is csak kevesen tudják — hogy ennek a szörnyű kórnak az igazi oka sem a nélkülözés vagy más háborus baj, bizonytalanság vagy veszély volt, hanem valami egészen más.

Ez a fájdalom az emberi lélek fájdalma volt az értelmét veszítette lét fölött. Az ember nem képes olyan világban élni, amelynek az értelmét hiába kutatná. Egy nagy katasztrófába bámult bele értetlenül az egyén. Ott állott a kellős közepén és az okát nem ismerte, a célját nem kereshette, önmagáról nem tudta, szereplő-e benne vagy csak néző, érette történik-e az egész avagy ő ellene és bár mindenekfölötti bizonyossággal azt az egyet tudta

csupán, hogy annak a létezése vagy nem létezése amúgy sem az ő akaratán múlik, mégis örökké ő reá és az ő akaratára hivatkozott benne minden és mindenki. Az ő akaratát teljesítették a hősök odakünn, az ő akaratára hivatkozott az ellenség is, amikor igazolta magát, az ő akaratán múlott látszólag az egész világ. Hiába érezte, hogy ez csak káprázat, hogy ez nem lehetséges. Hogy egy világban, amelynek az ő számára nincsen értelme és amelynek nem ismeri a célját, abban neki nem is lehet szándéka vagy akaratja. De maga sem tudta már, hogy mit akar és hogy amit tesz, a maga akarat-e avagy másé és ha másé, vajjon kité?

A háboru méretei is belső ellentmondást rejtettek, amely az értelmet megzavarta. A háboru eszköz a célhoz. De ez a háboru és ez a mai hadsereg nem lehet az. A régi hadseregek pár ezer embere úgy aránylott az államhoz, amelyért küzdött, mint a rész az egészhez. És mindig észszerű dolog a részt feláldozni az egésznek a megmentésére. De ebben a háboruban mindenki katona volt és aki nem volt katona, annak is a szabadsága annyi kockázatosnak, a vagyona annyi kockázatosnak, az élete annyi nélkülözésnek volt kitéve, akár a katonáké. A kölcsönös kiheztelési háboru nem kímélt asszonyt és gyereket sem. Majd annyi csecsemő pusztult bele ebbe a háboruba, mint ahány felnőtt férfi. Nem volt itt többé cél és eszköz, rész és egész, hanem az egészet kockáztattuk és ha kellett, az egészet áldoztuk fel: az egészért. Ez pedig már nem megérteni való. Csak olyan cél indokolhatná ezt, amely fontosabb volna, mint maga az egész, fontosabb, mint az egésznek az élete, a vagyona, a jóléte és a boldogsága. De ilyen cél csak valamely feltétlen erkölcsi igazság megvalósítása, csak valamely mindennekfölött álló erkölcsi parancs teljesítése lehetne...

Az ilyen tájékozatlan kedély nem tudja az életet élni: mert vagy vállalni kell az idők terhét, mint áldozatot, amit meghozni kívánunk, vagy pedig túrni a kor viszontagságait, mint elemi csapást, mint értelemnélküli katasztrófát. Csak az akaró, aki nem érzi az út rögét és a túró, aki megadással rója azt, — járják meg könnyen az utat. De a kettő között választani kell. Aki kétségében tétovázik, annak nincsen megpihenése, mert a léleknek csak az akarásban vagy a túrésben van pihenője. A mai tájékozatlan nemzedék kálváriája ezért végnélküli volt és a tétovázás minden stációján előről kezdődött. A meggyötört kedély végül belefásult, az öntudat belekábult. Minden ébredés újra lájt és minden eszmélés új szégyen volt. Így tengődött a mai nemzedék kétségében.

Egy világról, amelynek nincsen értelme, nemcsak hogy benne élni nem lehet, de képet sem tudunk alkotni róla. Egy jobb kor sohasem fogja megtudni az egyszerű valóságot, hogy a nagy háboru egyik legnagyobb csapása a hinterlandban és a fronton egyaránt: az unalom volt. Egy értelemnélküli világ unalma. Hasonlatos volt ez az unalom ahhoz az unalomhoz, amelynél egyebet az osztálysorsjáték végtelen nyerési listáit böngésző nem érezhet, bár tudja, hogy az ő sorsjegye — és sorsa is — benne foglaltatik

a jegyzékben. A képzelethez nem szólt semmi sem. A leghíresebb csatatereteket, a leghősiesebb hadosztályokat sem lehetett elképzelni. Oriási csaták, hónapokig tartó ütközetek, a blokádszabványok megváltoztatása, új harci eszközök, világtörténelmi fordulatok: — minden a papiroson. Sokan már a lapokat sem olvasták, vagy kihagyták a háborús híreket. Olyan szuggesztív volt ez a hangulat, hogy paradox fejek már komolyan hirdették, hogy tudomásul sem kell venni az egészet, hiszen nem jelent semmit sem!

Az utókor, ha majd eljut rá ennek az unalomnak a híre, vagy különös léhaságnak vagy különös hősiességnek fogja ezt betudni; a tárgyilagosabbak talán az csemények túlságos farkaságának. Pedig a valóság egészen más. Az embereket, csak úgy, mint azelőtt, minden érdekelte, aminek értelme van. Pletykák, intrikák, a gyengébb küzdelme vagy az ártatlan üldözése épen úgy megmozgatták a közvéleményt, mint azelőtt. Jobban érdekelte az embereket egyetlen letelepített kis hazugság, mint a legnagyobb méretű valóság, amelyen nem gondolható semmit. Az erkölcsi bátorság most is hőseket teremtett és míg a harcosok milliói névtelenül veszttek oda, akadtak nagyon is békés emberek, akiknek a neveit egész Európa ismerte. Egy felügyelet nélkül hagyott kisgyermek halála, aki odaégett, amíg az anyja élelmiszerért ácsorgott, több beszéd tárgya volt, mint az az napi harctéri jelentés... De ez a megfejtés a mi titkunk fog maradni. Az utókorra kész klisékben jut el a ma képe, színesen, világosan, éles kontúrokkal. A történelem csak a nyerő számokat jegyzi fel. Ki fogja elképzelni a végnélküli sorshuzás unalmát és ki fogja elhinni, hogy a fronton megölte a lelkeket az unalom...

3. Egy ilyen világ előtt nem volt menekvés. Hiába vonultak volna vissza az emberek hivatásuk zárt körébe és reméltek volna tájékozódást jól ismert kötelességeiktől. A munka és a jutalma, a fáradozás és a bére, minden, minden megváltozott, valami határozatlan és megfoghatatlan módon nem az volt már, ami azelőtt volt. A régi hivatások a társadalomban, a hagyományos szerepek az államban, az emberiség természetes viszonylatai: mind összekeveredtek és megzavarodtak. A nagy bizonytalanság az egyes emberek életébe is behatolt.

A kormányzó körök lelkiismerete sohasem lehetett nyugodt, mert a háború alatt nem lehetett kormányozni. A programok sorsát a véletlen döntötte el. A vezetésre hivatottak csak színleg vezettek, tényleg tétován követték az cseményeket, amelyeket ők is a harctéri jelentésből tudtak meg. Mégis nagyobb elhatározottságot kellett mutatni, mint valaha. Tervszerűséget és céltudatosságot tettetni — tervek és célok nélkül. Ez a hazugság voltaképpen az egész közéletet megfertőzte, de a haj ellen nem lehetett tenni, mert bonyolult látszatok eltakarták azt. Tünetlenül kellett néznie a kormánynak, miképpen emelkedik szüntelenül a hatalma. A hatásköre nem a sikerei folytán gyarapodott, hanem többnyire — a balsikerei folytán. Az ilyen felelősség a kormányokra inkább megzavaró és lehangoló volt, mint amenny-

nyire felemelő. Nem csoda, hogy azt mindenáron áthárítani igyekeztek.

De a belpolitikai folytonosság is csak újabb erkölcstelen látszatok szülője lett. A kormány továbbra is a közvélemény bizalmából származtatta a mandátumát: ugyanannak a közvéleménynek a bizalmából, amelynek kialakítását elsőrendű kormányfeladatának tekintelte. És ennek az ellenőrzője is a közvélemény volt... Az ilyen tükrökertben menthetetlenül el kellett tévedni.

Működésben maradt tovább is szinteg az egész belpolitikai gépezet, az ő pártkulisszáival és súlyosztóival. És a miniszterium, amely a kebelében épen arról tárgyalt talán, hogy a külpolitikai helyzet mit fog igényelni: a demokrácia behozását-e, avagy az autokrácia felállítását? — a régi klikkek számbíról alkudozott, az ósdi intézményeket toldozta-foldozta és óvatosan gyűjtögette és számlálgatta a szavazatokat a többségéhez, — mindezt a látszat kedvéért, hit és meggyőződés nélkül. A döntés másutt volt. A kormány, a közvélemény és a pártok a »szörnyű malom« alatt politizáltak...

A Burgfiede idejében az ellenzéknek is elvesztették létjogosultságukat, de mint annyi más minden ebben a korban, ami elveszítette létjogosultságát, nem szüntek meg emiatt létezni. A háború volt a kor legnagyobb csapása, mégis ez volt az egyetlen, amit nem elleneztek. De nyílt titok volt, hogy az ellenzéki pártok csak felfüggesztették a kritikájukat, de azért róla le nem mondanak. A jelentőségük tehát abban a kritikában volt, amelyet gyakorolhattak volna, de amelyet még sem gyakoroltak. Ezt az önmegtartóztatást írták azután a saját javukra. Mindig annak a pártoknak volt a legnagyobb az érdeme a háború körül, amely a legjobban ellenezte azt, mert ennek az önmegtartóztatása volt a legnagyobb. Ha nyíltan bevallották volna, hogy őket is magával ragadta a közhangulat, nemcsak a párhivek hagyták volna el a saját vezéreiket, hanem a kormányok szemében is megcsökkent volna az ellenzék értéke. Az ellenzék tehát még jól is jártak, ha úgy tettek, mintha elleneznék a háborút. Nem is vallották volna őket azt be, ha meggyőződést változtattak volna és titokban ők is hozzájárulnának (aminthogy lényeg nagyrészt így is volt), hanem akkor is azt színelték volna, hogy meggyőződésük ellenére cselekszenek, csupán a haza javára. Ezt t. i. mindenki dícséretesnek tartotta és ők maguk is.

A dolgozó és kereső rétegek ép így feszélyezve voltak. Kezdetben becsukták a boltot és elkészültek az üzemhiányra, a munkanélküliségre. Tűrték és vártak. Vártak, amíg elfogy minden anyag és minden áru és a háború véget ér. De a háború kerekedett fölülről. Nem szünt meg ettől, hanem kikényszerítette a legnagyobb konjunkturát teljes anyaghiány mellett! Szállítani csak rossz árut lehetett azonban, mert más nem volt. Rossz árut szállítani viszont veszélyes dolog volt, mert egyszer kitértetés járt ki érte, másszor meg hőrtön. A kereskedő hivatása olyan kockázatos lett, mint a katonáé a fronton. A híres Krantz úgy állott

oda a bécsi bíróság elé a nagy árdrágítási perben, mint egy hős. Csakhogy ez a kockázat mégsem járt igazi dicsőséggel, mert túlságos nagy hasznot hajtott. A sok könnyen szerzett új vagyon viszont kompromittálta a takarékoságról és az önmegtartóztatásról szóló mesét és ez bizonytalanná tette a legrégebbi vagyonok díszét is. A hadicélokban is a polgári osztály volt a legjobban érdekelve és őket zavarta meg legjobban az anyagi és az erkölcsi célok folytonos változtatása. Mert más dolog: jog, igazság és becsület, mint: piacok, kontingensek és petroleumforrások. Az egyik: áldozat és lelkesedés, a másik: haszon és számítás. Pedig ez a kettő úgy váltakozott a lelkekben, mint a hang rezgésében a hullám hegy és hullám völgy és váltakozásuk szakadatlanúsága egyetlen erkölcsi disszónanciába olvadt össze. De még az üzlet is csak úgy lehetne hadicél, ha a háború az anyagi áldozat érte. De ha maga a háború az üzlet, amelyhez célokat csak azért kell találni, hogy prolongáltassék az üzlet: az ilyen helyzet a legprimitívebb morált is fejtetőre állítja. Az üzletember gyakorlati szeme is beleszédült abba, hogy majd a közvetlen jelenre, majd a távoli jövőre kellett heidegeznie tekintetét. Majd az eljövendő béke volt számára az egyedüli valóság, amely majd folytatása lesz a régi munkásságnak, majd pedig a pillanat esélyeit leste és elhalványult emellett minden egyéb. És aszerint, hogy a háborútól vagy a békétől várta-e éppen az üzletét, más-más volt az egész ember. Nem érezte ő különben magát védve még a legsajátabb területén sem: a valuta ördöge mindenütt kísértett. Mennél többet keresett, annál kevesebbet ért a vagyona. Hadikölcsönre azzal csábították, hogy megszabadul vele a pénzétől és a megmaradt rész többet ér majd, mint amenny az egész. Az államhitelek a bizalmatlanságra épült így fel és a hadikölcsönjegyzést az állam uszorkölcsönnek állította oda, amellyel a hazafias ember kizsákmányolhatja az államot. A polgárság tájékozatlansága teljes volt.

A paraszt folyvást vérzett és folyvást gazdagodott, úgy, hogy maga sem tudta már, hogy mi a jó és mi a rossz. Vagyon lett a vérből és mosebéli gazdagság az ország nyomoruságából. Hazafinak tudta magát addig, amíg ráfizetett; most elveszítette az erkölcsi talajt a lába alól. Legelőször értette meg az önérdék szavát és ismerte meg a kísértést. Szociális nevelés híján diestelenül elbukott. Mennél őrösebb volt a saját élete a fronton, annál drágábbá tette a mások életét odahaza. Nyers érdeke legázolt, letaposott mindent, ami szembeesett vele: eszményt, közérdeket, hazát.

A proletariátus került a legsúlyosabb erkölcsi helyzetbe a háború kitörése folytán, mert csak az ő politikája mögött állott világnézet és csak ő mérte a magatartását magasabb erkölcsi mértékben. Ez lett volna az ő világtörténelmi debüt-je... Minden szem rajta csüggött. És ekkor egy várakozó világ színe előtt, mindenki szeme láttára, végbement valami, ami őt magát is megdöbbentette és amit ő maga sem értett meg soha világosan, de aminek az igazi értelme nem egyéb volt csalódásnál, olyan végtelen csaló-

dásnál, amelyet egy eszme túl nem élhet. Mert azt várta volt és szentül hitt benne, hogy a világháború kitörése napján a polgári világ az Internationalera fog ébredni. »A nemzetközi kapitalista szövetség, amely a népeket egymás ellen uszítja« — zárt fronton fogja magával szemben találni a nagykorúvá vált népeket. E helyett a proletariatus ébredt arra, hogy a többi népek mind és ő maga is, a háború hűnös lázában égnek. Hogy halottinak vélt emlékek, érzelmek és szolidaritások feltámadtak és felülkerekedtek az ő saját szándékain, az ő reményein és az ő jobbik énjén... De ezzel nem volt vége. Egy másik, egy kellemes, de annál nyugtalanítóbb fordulat várt rá: kimaradtak a nagy meghátrálásnak a megjósolt következményei is. A proletariatusra kellett volna rászakadnia a háború minden horzalmának. De a kiérdemelt szenvedések tudata legalább ébrentartotta volna benne az önmaga ellen elkövetett bűn gyötrő szegyenét és ez a tudat számára egy jobb jövő záloga lett volna. Ehelyett legnagyobb ámulatára a háború kedvezményezettjei között találta magát. A szervezett munkásság nélkülözhetetlennek bizonyult a hadiipar fenntartásához. Szakszervezetei, sajtója és vezetőségeik a háborús államrend lényeges részei voltak, amelyeket a véradó alól is felmentett és a helyükön hagyott meg a hadi érdek. Mig a szervezeten tömegeket és a csőcseléket, a hazafias szegény népet a front és az éhség sanyargatták és tizedelték, addig a nemzetközi elite kiméletben részesült. Nem ők voltak tehát a háború legnagyobb vesztesei sem — és ezzel szétfoszlott egy későbbi meglépcsbe vetett utolsó remény is, amely a nagy Pál-fordulás után még megmenthette volna a forradalmi hagyományok folytonosságát.

4. Ilyenkor volt a mi korunk, ilyen nemzedék volt a mi nemzedékünk.

Nem tudta soha, hogy hol tart, honnan jön és hová megy? Nem állhatott a helyzet magaslátán, mert ez a helyzet előtte ismeretlen volt. A szenvedése nem lehetett tiszta és nagy, mert nem volt számára értelme. A vér olesó lett, a kenyér drága, a betegség testi előny és a pénzért, amelyért mindent odaadták az emberek, azért nem kaptak semmit sem. Nem volt min mérni a világot. Egészség, vagyon, kenyér, haza és hősiesség kérdőjelle váltak. ~~És egy világ, amely mindenét elvesztette, egy t~~ ~~kapott érte cserébe, de ez az egy gazdaggá tette őt.~~ ~~Olyan~~ ~~gazdaggá, hogy már a sejtelme is felemelő érzés volt és az egész emberiséget az új bőség tudata villanyozta fel: gazdaggá mély és végleges csalódásokban, olvánokban, amelyeket egy egész nemzedék a fájdalmas meglepetés felkiáltásával fogadott, gazdaggá szegyenekben, amelyek gyötrők és termékenyek. Mint a belső megismerés újjászületése, olyan volt az új látomás rátkasadása. A múlt minden hibája, üres jelszavai, dédolegetett előítéletei, léha bizodalmai, cinikus komolykodásai és egész hűnös könnyelműsége, ott feküdtek előttünk és megértettük őket. Nem azt láttuk meg, hogy miképen kerülhettük volna el a háborút, de azt, hogy~~

• Hungary!

minden, amit idáig tettünk, elkerülhetetlenné tette azt. Nem azt láttuk meg, hogy ki a bűnös, de azt, hogy mindannyian azok vagyunk. A látomását akkor intézményekbe önthették volna az emberiség egy nap alatt megszülettek volna a Világ Egyesült Államai. De mindez csak fel-felvillámlott a lelkekben, egy-egy pillanatnak cikázó megismerése volt. Közben multak az évek az emberiség fölött, amely nem volt se nagyobb, se kisebb, mint a rendes méret és amelynek a szelleme fölött a régi hatalmasságok megtartották látszat-uralmukat. Ezeknek a vezérgondolata és minden belső vágya pedig e látások és csalódások elfelejtetése, meghamisítása és letagadása volt. De az igazságot egy pillanat alatt meg lehet érteni, hanem elfelejteni nem lehet olyan hamar. És mindenki érezte a lelke mélyén, hogy ezeknek a legelső csalódásoknak a fájdalma volt az utolsó emberi és értékes fájdalom ebben a háborúban. Hogy a háború kitörésével már be is fejeződött a történelem mondanivalója: ami ezután következik, az már csak ismétlés... A tanulság pedig az emberiségé lesz, amely megszenvedett érte. És hogy ez a tanulság lesz az idők hagyatéka.

5. E nagy tanulságok, amelyeket korunk rejteget, sok millió ember életébe kerültek. Ezeket leszűrni és megragadni a jövő nemzedék munkája lesz. De ne felejtkezzünk meg róla soha, hogy a mi szegyenünk fogja fogékonnyá tenni az ő lelkeket és hogy a mi csalódásaink fogják megayitni az ő szemciket. A mi őszinte és igaz tanulságunkon mulik az emberiség öröke.

Kétféle akadállyal kell megküzdenünk majd. Az egyik a csábítás, amelyet önmagunkban kell legyűrni, a másik az a veszély, amely másoktól származik reánk.

Ellent kell állanunk legelőször is a felejtés csábításának. Objektívizálnunk kell a muló jelent, szóban és írásban, versben és prózában, művészetben és tudományban, — hogy vakóságát az idő el ne moshassa. Meg kell őrizni hűen az emléket, mint ahogy a tíz parancsolatot ünnepélyes szavakkal köbe véste Mózes és törvénynek tette meg a soha sem szűnő emlékeztést.

Ellent kell állanunk a visszapillantás torzító távlatának. Visszatekintve, értehnél és indokoltságot látszik nyerni minden. Csakhogy ez a látszat csal. De ha engednénk e látszat csábításának, ez elég volna ahhoz, hogy meghiusuljon hivatásunk. Evégből értsük meg jól, hogy a lelki valóság, amelyről tanulságot teszünk, csak a jelenben létezik. Belülről csak egyszer láthatjuk meg a mai időt: itten és most.

Ellent kell állanunk végül a dicsfény csábításának, amellyel oly kiválasztott nemzedék, mint a mai, az utókor részéről találkozni fog. A korunk szerint fognak megítélni bennünket. Ha ez a mi korunk nagy volt, ugy nagynak fognak itélni bennünket is. És tőlünk fognák megkérdezni, hogy minő volt ez a kor, mert mi voltunk ennek a kornak a tanúi. Tőlünk magunktól fog tehát függeni a mi becsületünk és dicsőségünk az utókor előtt. De nekünk nem szabad háboznunk és vallanunk kell az igazat a hivatásunk kedvéért. Hirdetni fogjuk hűen, hogy minő nemzedék volt

tunk mi, a világháború kortársai. Ez a legutolsó megpróbáltatás lesz a legnehezebb próba.

Ha sorban leküzdöttük magunkban a felejtés, a visszapillantás és a dicsfény ósábitásait, akkor szembekerülünk majd azokkal a veszélyekkel, amelyek másoktól fognak reánk származni:

Egy közös érzés, egy közös félelem tartja össze ezt az egész mai világot és annak minden történelmi erőt, hogy: vége! vége! vége! — az ő világuk egyszer és mindenkorra letűnt. És egyetlen közös akarat és egyetlen közös elhatározás éli titkos, rejtett életét e haldokló világban, annak kormányában és elkezze-keiben, tudományában és vallásában, kulturájának és civilizációjának minden porcikájában, egyetlen hűnös remény hatja át ma is annak szellemi urait, hogy: mégis! mégis! mégis! Mégis élni fognak, el fognak felejteni mindent, és el fognak hallgattatni mindenkit, ki fogják tépni a történelem könyvéből az áruló lapokat és tovább is a világ urai maradnak, — hit nélkül és meggyőződés nélkül!

Jaj akkor annak, aki hivatlan tanuja lett a hatalmasok megszegényülésének. Mert a hatalmasok közös erővel fordulnak majd ő ellene, ha vallani akarná, amiképpen történt. És szentté fogják avatni a mai korszakot, avégből, hogy hozzáférhetelenné tegyék az igazság kutatóinak és ki fogják közöszíteni az eretnekeket, akik hisznek az igaz tanuknak.

Mert felbecsülhetetlen érdekei a világ régi papjainak fűződnek ahhoz, hogy soha az utókor hírét ne vegye a ma Kinyilatkoztatásának. Soha hírét ne vegye, hogy a véres időben egy hang szólalt meg egy egész nemzedék füle hallatára. És hogy mindannyian meghallottuk az Igét, amely a csalódás és a szegény korszakában így szólott hozzánk: »Hagyjátok el a bálványok imádását. Lássátok hová vezettek el ítéket a hamis istenek. Tegyetek örök tanúságot a jelen szegénye mellett és meg fogjátok találni a helyes utat.«

Erre a tanúságra kell a mai nemzedéknek szövetkeznie.

Helvéth Géza: Új antiklerikalizmus.

Az egyház vallása — írja Tolstoj az emberiséghez intézett kiáltványában — olyan, mint azok a mesterséges betegségek, melyekkel az orvosok oltják be az embereket, hogy az igazi nagy járványtól megkíméljék őket. Az egyház tanításaival beoltott ember örökre elveszti fogékonyságát az igazi vallásossággal szemben.

E gondolat tartalma, mely e szavakat mindenki számára egyformán érthetővé és kötelező értelművé világosítja meg, nem tűrhet félreértést a cselekedetben sem. Ebből a legmélyebb erkölcsi szempontból új erőt merít az egyház ellen folytatott propaganda és elveti azon érzés- és izlésbeli vagy talán politikai aggályokat, melyek az erkölcsi erők és hatalmak újrafelismerésének idejében

F

Folányi Károly: A mai nemzedék hivatása.
Szociálpolitikai Szemle és Szabadgondolat
VIII. évf. 1918. június 1. 4.sz. 37-46.

Egy nemzedék akkor születik meg a történelem számára, amikor hivatásának a tudatára ébred. És minden nemzedéknek annyi az értéke, amennyit ebből a hivatásából teljesít is. Ha ezt az egyedül neki fenntartott feladatát fel nem ismerné, azt vállalni nem akarná avagy nem tudná, az lesz a sorsa, ami azé a rossz szolgálóé, aki a reá bízott talentumot nem kamatoztatta. Csak az anyakönyvekben és az adólapjstromokban tartják számon, csak az évszámok között van ott honuk az ilyen nemzedékeknek. A történelem nem ismeri őket. Az ilyen generáció soha sem élt, mert nem ismerte fel a hivatását, amely az élete lett volna.

M i a m a i n e m z e d é k h i v a t á s a ?
Nekiünk az jutott ki osztályrészül, hogy tanúi legyünk az emberiség legsúlyosabb megpróbáltatásának. Az egyes kortárs számára ez csapás, amelyet elszenved, de egy egész nemzedék számára hivatás, amelynek ónie kell.
A mai nemzedék a legnagyobb morális esemény tanujává lett a kereszteshadjáratok és a reformáció óta. Az ilyen idők minden perce több megismerést rejteget máhóban, mint elvakult és önelégült éveknek századai. A lelki szerkezet rejtett hibáit megláthatjuk ilyenkor, amelyek zárt korszakok tokja oltakart. Az emberi szellem, amely érzi szőgyenét, keresi az igaz utat és megtalálja azt.

A morális haladás ezért a tökéletesedésnek az egyetlen nyílt, biztos és egyenes útja. De nincs is ennek a haladásnak értékesebb és megbízhatóbb záloga, mint a szegyenkezés és ezért nincsen a mai nemzeteknek sem nagyobb és természetesebb hivatása, mint igaz tanúságot tenni a mi nagy szegyenünkről.

1. Már a p u s z t a e s e m é n y e k is tanúságtételre fognak szorulni nemsokára.

Későbbi generációk nem fogják elhinni, nem fogják tudni szószorinti valóságnak venni a mi világunk leg-egyszerűbb tényeit sem. Nem fogják például elhinni, hogy a nagy hábrú kitörése teljesen váratlanul érte a civilizált világot; hogy eleinte valóban kizárólag a diplomácia ügyetlenségét tette a közvélemény felelőssé a katasztrófáért; hogy a katasztrófa épen akkor következett be, amikor már le is lohadt a kedv és a szándék a népekben egy ilyen mérkőzéshez; hogy dacára ennek, a lelkesedés ép eleinte volt a legnagyobb, mert az emberek épen olyan gyorsan nyugodtak bele abba, hogy hábrú van, mint amilyen nyugodtak voltak előbb afelől, hogy amúgy sem lehetséges. Magunk is alig hisszük már el, hogy ez így volt; mikép hinnék el távoli korszakok? A békéshez szokott emberiség számára a hábrú testet öltött lehetetlenség volt, exotikus kaland, amelyben azonban mindenkinek részt kell vennie. Mivel pedig minden ország megtámadott ország volt, a szocialisták joggal védelmi hábruról beszéltek. É s folyt az

általános védelmi háboru... Utóbb már magá a háboru lett a nagy és az értékes, az új és a megújító. A nagy áldozatok végre megteremtették a "nagy idöket". A zután ezek már csak nöttek... Késöbben felvetödött a kérdés, hogy tulajdonképen mi is lehet a háboru célja? Sokan nem értették meg a kérdést, vagy azt válasszolták, hogy ez még korai. Nem tekintették tehát vállalkozásnak, hanem csak egy céltalan kényszerüségnök, amelybe beleestünk. Nem valami c é l b ó l foöyik, de valamely c é l n á l fog megnyugodni. Ebben lesz majd a háboru "értelme". "Fajok harca" - "Keleti kérdés" - "Angol-nómet versengés" - "Bagdad vasut" - "Belgium integritása" - "Nópek önrendelkezési joga" - "Balkán-kérdés" - Közép-európa" - "Einkreisung" - "Amerika hegemoniája Európán" - "Elszász" - "a sárga faj térfoglalása" - "a demokrácia harca az autókrácia ellen" - "tengerek szabadsága" - Mindegyik a maga idejében az "értelme" volt a nagy háboru-nak, amelynek majd a keleten, majd a nyugaton, majd vérben, majd aranyban, majd idegekben, majd hoajótérben, majd egyetlen nagy csatában, majd az utolsó embernél, majd az egyik fél megsemmisülésével, majd pedig romis-vel "kellett" "természetesen" és "magától értetödően" végzödni. Ezek a jelzések egymással semmi összefüggésben sem voltak, szó ki is zárták egymást. Divacként váltakoztak és a közönségnök egy és ugyanazon része majd az egyik, majd a másik, majd a harmadik és a negyedik "értelen"-ben lelto fel az egésznök a kulcsát. Aszerint, hogy a

hátrévi helyzetet kedvező volt-e vagy kedvezőtlen, az emberek egész világnézete, minden fundamentális ítélete erkölcsi és társadalmi kérdésekben diametrikusan megfordult. A legnevesebb publicisták szintiszta meggyőződésből havonként változtatták filozófiai és szociológiai szintiszta meggyőződéseiket. Emellett senki sem értette világosan, hogy a háboru voltaképen hogyan lehetséges. Mindig fennmaradt valami abból az érzésből, hogy a mi világunkban a háboru tulajdonképen lehetetlen-ség. É s mert alapjában mindenki így gondolkodott és alapjában senki sem értette, - vagyis a háboru való-ságát nem tartották sokkal többnek valami makacs lát-szatnál, - ezért azt várták az emberek, hogy annak tulaj-donképen magától kellene megszűnnie, még pedig bármikor, ha nem is ópen azonnal, de mielőbb.. "Hiszen elég csoda, hogy idáig tartott"... mondták. Mert bár az emberek maguk voltak azok, akik kitartottak és gaguk voltak azok, akik a frontokat tartották, mégis mindig az volt az ér-zésük, hogy ez valahogyan megfordítva van. De hogy volta-képen hogyan is van, azt nem tudta senki.

2. A mai idők l e g a l a p v e t é b b l e l k i-
á l l a p o t a i t nem lesz képes elképzelni az átókor.

Ebben az áttekinthetetlen és páratlan közhangulatban az egyes emberek kedélye valóban sajátos állapotba jutott. Beteges volt ez az állapot, oly győstrőn kínos közérzés járt vele, hogy csak nagyon érzéketlen egyének voltak immunisok ellene. Ettől a l e l k u b e t e g s é g től

szenvedtek legjobban a katonák künn a harctéren, a foglyok, a hinterlandban is az érzékenyebbek: az asszonyok és a hajlamos férfiak nagy számmal. De ki nem szenvedett tőle? Olyasvalami volt ez, mint amit az orvosok melancholiás depresszióknak neveznek: a kedély nyomott és mégis nyugtalan, a szűkült tudat tehetetlenül egy pont körül forog. Nem fogják valamikor elhozni, hogy a háborus bajok legnagyobbika nem a nélkülözés, nem a sebesülés vagy a betegség, sem a túlerőltetés: hanem ez a sajátságos, alig megfogható valami volt, ami a világháboru ege alatt megfeküdte a lelkeket. É s még kevésbbé fogják megérteni, - hiszen ma is kevesen tudják - hogy ennek a szörnyű kórnak az igazi oka sem a nélkülözés vagy más háborus baj, bizonytalanság vagy veszély volt, hanem valami egészen más.

Ez a fájdalom az emberi lélek fájdalma volt az értelmét vesztette lét fölött. Az ember nem képes olyan világban élni, amelynek az értelmét hiába kutatná. Egy nagy katasztrófába békült bele értetlenül az egyén. Ott állott a kellős közepén és az okát nem ismerte, a célját nem kereshette, önmagáról nem tudta, szereplő-e benne vagy csak néző, őrette történik-e az egész avagy ő ellene és bár mindenekfölötti bizonyossággal azt az egyet tudta csupán, hogy annak a létezése vagy nem létezése amugy sem az ő akaratán mulik, mégis örökké ő reá és az ő akaratára hivatkozott benne minden és mindenki. Az

Az ő akaratát teljesítették a hősök odakünn, az ő akaratára hivatkozott az ellenség is, amikor igazolta magát, az ő akaratán mulott létszólag az egész világ. Hiába érezte, hogy ez csak káprázat, hogy ez nem lehetséges. Hogy egy világban, amelynek az ő számára nincsen értelme és amelynek nem ismeri a célját, abban neki nem is lehet szándéka vagy akarat. De maga sem tudta már, hogy mit akar és hogy amit tesz, a maga akarat-e avagy másé és ha másé, vajjon kié?

A háboru m ó r e t e i is belső ellenmondást rejtettek, amely az értelmét megzavarta. A háboru eszköz a célhoz. De ez a háboru és ez a mai hadsereg nem lehet az. A régi hadseregek pár ezer embere úgy aránylott az államhoz, amelyért küzdött, mint a rész az egészhez. És mindig észszerű dolog a részt feláldozni az egésznek a megmentésére. De ebben a háboruban m i n d e n k i katona volt és aki nem volt katona, annak is szabadsága annyi korlátozásnak, a vagyona annyi kockázatnak, az élete annyi nélkülözésnek volt kitéve, akár a katonáké. Majd annyi csecsemő pusztult bele ebbe a háboruba, mint ahány felnőtt férfi. Nem volt itt többé cél és eszköz, rész és egész, hanem az egészet kockáztattuk és ha kellett, az egészet áldoztuk fel: az egészért. Ez pedig már nem megérteni való. Csak olyan cél indokolhatná ezt, amely fontosabb volna, mint maga az egész, fontosabb, mint az egésznek az élete, a vagyona, a jóléte és a boldogsága. De ilyen cél csak valamely feltét-

len erkölcsi igazság megvalósítása, csak valamely
mindenekfölött álló erkölcsi parancs teljesítése lehetne...

Az ilyen t á j é k o z a t l a n k e d ő l y
nem tudja az életet élni: mert vagy v á l l a l n i kell
az idők terhét, mint áldozatot, amit meghozni kívánunk,
vagy pedig t ű r n i a kor viszontagságait, mint clemi
csapást, mint értelmetlen küli katasztrófát. Csak az a k e -
r ő, aki nem érzi az ut rögét és a t ű r ő, aki meg-
adással rója azt, - járják meg könnyen az utat. De a ket-
tő között választani kell. Aki kétségében tétovázik, an-
nak nincsen megpihenése, mert a léloeknek csak az akarás-
ban vagy a türesben van pihenője. A mai tájékozatlan
nemzedék kálváriája ezért végnélküli volt és a tétová-
zás minden stációján előlről kezdődött. A hegyötört
kedély végül belefásult, az öntudat belekábult. Minden
ébredés újra fájt és minden eszmélés új szégyen volt.
Igy tengődött a mai nemzedék kétségében.

Egy világról, amelynek nincsen értelme, nemcsak
hogy benne élni nem lehet, de képet sem tudunk alkotni
róla. Egy jobb kor sohasem fogja megtudni az egyszerű
valóságot, hogy a nagy háboru egyik legnagyobb csapása
a hinterlandban és a fronton egyaránt: az u n a l o m
volt. Egy értelmetlen világ egyszet unalma. Haszn-
latos volt ez a unalom ahhoz az unalomhoz, amelynél
egyebet az osztálysorsjáték végtelen nyerési listáit
bőngésző nem érezhet, bár tudja, hogy az ő sorsjegye -
és sorsa is -, henn foglaltatik a jegyzékben. A

képzelethez nem szólt semmi sem. A leghíresebb csatateret, a leghősiesebb hadosztályokat sem lehetett elképzelni. Óriási csaták, hónapokig tartó ütközések, a blokádszabványok megváltoztatása, új harci eszközök, világtörténelmi fordulatok: - minden a papíron. Sokan már a lapokat sem olvasták, vagy kihagyták a háborús híreket. Olyan szuggesztív volt ez a hangulat, hogy a paradox fejek már komolyan hirdették, hogy tudomásul sem kell venni az egészet, hiszen nem jelent semmit sem.

Az utókor, ha majd eljut rá ennek az unalomnak a híre, vagy különös léhaságnak vagy különös hősiességnek fogja ezt betüni; a tárgyilagosabbak talán az események tulságos tarkaságának. Pedig a valóság egészen más. Az embereket, csak úgy, mint azelőtt, minden érdekelte, aminek értelme van. Pletykák, intrikák, a gyengébb küzdelme vagy az értetlen üldözése épen úgy megmozgatták a közvéleményt, mint azelőtt. Jobban érdekelte az embereket egyetlen leleplezett kis hazugság, mint a legnagyobb méretű valóság, amelyen nem gondolkodhatott semmit. Az erkölcsi bátorság most is hőseket teremtett és míg a harcosok milliói névtelenül veszttek oda, akadtak nagyon is bákos emberek, akiknek a neveit egész Európa ismerte. Egy felügyelet nélkül hagyott kisgyermek halála, aki odaégett, amíg az anyja álalmiszerért ácsorgott, több beszéd tárgya volt, mint az az napi harctéri jelentés...

De ez a megfejtés a mi titkunk fog maradni. Az utókorra kész klisékben jut el a ma képe, színesen, világosan, éles konturokkal. A történelem csak a nyeresz számokat jegyzi fel. Ki fogja elképzelni a végnélküli sorshuzás unalmát és ki fogja elhinni, hogy a fronton megölte a lelkeket az unalom...

3. Egy ilyen világ előtt nem volt menekvés. Hiába vonultak volna vissza az emberek hivatásuk zárt körébe és reméltek volna tájékozódást jól ismert kötelességeiktől. A munka és a jutalma, a fáradozás és a bére, minden, minden megváltozott, valami határozatlan és megfoghatatlan módon ^{az} nem/volt már, ami azelőtt volt. A régi hivatások a társadalomban, a hagyományos szerepek az államban, az emberiség természetes viszonylatai: mind összekeveredtek és megzavarodtak. A nagy bizonytalanság az egyes emberek életébe is behatolt.

A k o r m á n y z ó k ö r ö k lelkiismerete sohasem lehetett nyugodt, mert a háboru alatt nem lehetett kormányozni. A programok sorsát a véletlen döntötte el. A vezetésre hivatottak csak színleg vezettek, tényleg tétován követték az eseményeket, elhatározottságot amelyeket ők is a harcéri jelentésből tudtak meg. Mégis nagyobb elhatározottságot kellett mutatni, mint valaha. Tervszerűséget és céltudatosságot tettetni - tervek és célok nélkül. Ez a hazugság voltaképen az egész közéletet megfertőzte, de a baj ellen nem lehetett tenni,

mert bonyolult látszatok eltakarták azt. Tehetetlenül kellett néznie a kormánynak, miképen emelkedik szüntelenül a hatalma. A hatásköre nem a sikerei folytán gyarapodott, hanem többnyire - a balsikerei folytán. Az ilyen felelősség a kormányokra inkább megzavaró és lehangoló volt, mint amennyire felemelő. Nem csoda, hogy azt mindenáron étháritani igyekeztek.

De a belpolitikai folytonosság is csak újabb erkölestelen látszatok szülője lett. A kormány továbbra is a közvélemény bizalmából származtatta a mandátumát: ugyanannak a közvéleménynek a bizalmából, amelynek kialakítását elsőrendű kormányfeladatnak tekintette. És ennek az ellenőrzője is a közvélemény volt...Az ilyen tükör-keretben menthetetlenül el kellett tévedni.

Működésben maradt továbbra is szinteg az egész belpolitikai gépezet, az ő pártkulisszáival és súlyestői-vel. És a minisztérium, amely a kebelében épen arról tárgyalt talán, hogy a külpolitikai helyzet mit fog igényelni: a demokrácia behozását-e, avagy az autokrácia felállítását? - a régi klikkek számláiról alkudozott, az ósdi intézményeket toldozta-foldozta és óvatosan gyűjtögette és számlálgatta a szavazatokat a többségéhez, - mindezt a látszat kedvéért, hit és meggyőződés nélkül. A döntés másutt volt. A kormány, a közvélemény és a pártok a "szörnyű malom" alatt politizáltak...

A Burgfriede idejében az ellenzések is elveszítették létjogosultságukat, de mint annyi más minden ebben a korban, ami elveszítette létjogosultságát, nem szűntek meg emiatt létezni. A háború volt a kor legnagyobb csapása, mégis ez volt az egyetlen, ami nem ellenezett. De nyílt titok volt, hogy az ellenzéki pártok csak felfüggesztették a kritikájukat, de azért róla le nem mondanak. A jelentőségük tehát abban a kritikában volt, amelyet gyakoroltak volna, de amelyet még sem gyakoroltak. Mindig annak a pártnak volt így a legnagyobb érdeme a háború körül, amely a legjobban ellenezte azt, mert ennek az önmegtartóztatása volt a legnagyobb. Ha nyíltan bevallották volna, hogy őket is magával ragadta a közhangulat, nemcsak a pártbívek hagyták volna el a saját vezéreiket, hanem a kormányok szemében is megcsökkent volna az ellenzések értéke. Az ellenzések tehát még jól is jártak, ha úgy tettek, mintha elleneznék a háborút. Nem is vallották volna ők azt be, ha meggyőződést változtattak volna és titokban ők is hozzájárulnának /aminthogy tényleg nagyrészt így is volt/, hanem akkor is azt színlelték volna, hogy meggyőződésük ellenére cselekszenek, csupán a háza javára. Ezt t. i. mindenki dicséretesnek tartotta és ők maguk is.

A dolgozó és kereső rétegek ép így fenyegetve voltak. Kezdetben becsukták a boltot és elkészültek az üzletlánya, a munkanélküliségre. Turtk és vártak. Vártak, amíg elfogy minden anyag és minden

áru és a háboru végét ér. De a háboru kerekedett fölül.
Nem szűnt meg ettől, hanem kikényszerítette a legnagyobb
konjunkturát teljes anyaghiány mellett! Szállítani csak
rossz árut lehetett azonban, mert más nem volt. Rossz
árut szállítani viszont veszélyes dolog volt, mert egy-
szer kitüntetés járt ki érte, mászor meg börtön. A keres-
kedő hivatása olyan kockázatos lett, mint a katonáé a
fronton. A híres K r a n t z úgy állott oda a bécsi
bírótság elé a nagy árdrágítási perben, mint egy hős.
Csakhogy ez a kockázat mégsem járt igazi dicsőséggel,
mert tulságos nagy hasznot hajtott. A sok könnyen szer-
zett új vegyon viszont kompromittálta a takarékosaságról
és az önmegtartóztatásról szóló mesét és ez bizonytalanná
tette a legrégebbi vagyok dicséjét is. A hadicélokban is a
polgári osztály volt a legjobban érdekeltve és őket zavar-
ta meg legjobban az anyagi és az erkölcsi célok folytonos
váltogatása. Mert más dolog: jog, igazság és becsület,
mint: piac, kontingensek és petroleumforrások. Az egyik:
áldozat és lelkesedés, a másik: haszon és ezámítás. Pedig
ez a kettő úgy váltakozott a lelkekben, mint a hang rezgése
ben a hullám hegy és hullám völgy és váltakozásuk szaka-
datlansága egyetlen erkölcsi disszonanciába olvadt össze.
De még az üzlet is csak úgy lehetne hadicél, ha a háboru
az anyagi áldozat érte. De ha maga a háboru az üzlet,
amelyhez célokat csak azért kell találni, hogy prolengál-
tassék az üzlet: az ilyen helyzet a legprimitívebb morált
is fejtetőre állítja. Az üzletember gyakorlati szeme is

beleszédült abba, hogy majd a közvetlen jelenre, majd a távoli jövőre kellett beidegeznie tekintetét. Majd az eljövendő béke volt számára az egyedüli valóság, amely majd folytatása lesz a régi munkásságának, majd pedig a pillanat esélyeit leste és elhalványult emellett minden egyéb. És aszerint, hogy a háborútól vagy a békétől várta-e épen az üzletét, más-más volt az egész ember. Nem érezte ő különben magát védve még a legsajátabb területén sem: a valuta értéke mindenütt kisértett. Mennél többet keresett, annál kevesebbet ért a vagyona. Hadikölcsönre azzal csábították, hogy megszabadul vele a pénzétől és a megmaradt rész többet ér majd, mint amenny az egész. Az államhittel a bizalmatlanságra épült így fel és a hadikölcsönjegyzést az állam oroszakölcsönnek állította oda, amellyel a hazafias ember kizsákmányolhatja az államot. A polgárság tájékozatlansága teljes volt.

A p a r a s z t folyvást várzott és folyvást gazdagodott, úgy, hogy maga sem tudta már, hogy mi a jó és mi a rossz. Vagyon lett a vérből és mesébeli gazdagság az ország nyomoruságából. Hazafinak tudta magát addig, amíg ráfizetett; most elveszítette az erkölcsi talajt a lába alól. Legelőször értette meg az önérdék szavát és ismerte meg a kisértést. Szociális nevelés híjján dicstelenül elbukott. Mennél olcsóbb volt a saját élete a fronton, annál drágábbá tette a mások életét odahaza. Nyers érdeke legázolt, letaposott mindent, ami szembeállott vele: eszményt, közérdeket, hazát.

A proletáriátus z került a leg-
súlyosabb erkölcsi helyzetbe a háboru kitörése folytán,
mert csak az ő politikája mögött állott világnézet és
csak ő mérte a magatartását magasabb erkölcsi mértéken.
Ez lett volna az ő világtörténelmi debüt-je... Minden
szem rajta csüggött. És ekkor egy várakozó világ színe
előtt, mindenki szeme láttára, végbement valami, ami őt
magát is megdöbbentette és amit ő maga sem értett meg
soha világosan, de aminak az igazi értelme nem egyéb
volt csalódásnál, olyan végzetes csalódásnál, amelyet
egy eszme tul nem élhet. Mert azt várta volt és szentül
hitt benne, hogy a világháboru kitörése napján a polgári
világ az Internationalera fog ébredni. "A nemzetközi
kapitalista szövetség, amely a népeket egymás ellen
uszítja" - zárt fronton fogja magával szemben találni a
nagykoruvá vált népeket. E helyett a proletariatus ébredt
arra, hogy a többi népek mind és ő maga is, a háboru
bűnös lázában égnek. Hogy halottnak vált emlékek, érzel-
mak és szolidaritások feltámadtak és felülkerekedtek az
ő saját szándékain, az ő reményein és az ő jobbik énjén...
De ezzel nem volt vége. Egy másik, egy kellemes, de annál
nyugtalanítóbb fordulat várt rá: kimaradtak a nagy meg-
hátrálásnak a megjósolt következményei is. A proletariatus-
ra kellett volna rászakadnia a háboru minden borzalmának.
De a kiárcsolt szenvedések tudata legalább ébrentartotta
volna benne az önmaga ellen elkövetett bűn gyötrő szége-
nét és az a tudat számára egy jobb jövő záloga lett volna.

Éhelyett legnagyobb ámulatára a háború kedvezményezettjei között találta magát. A szervezett munkásság nélkülözhetetlennek bizonyult a hadiipar fentartásához. Szakszervezetek vezetői, sajtótíjja és vezetőségeik a háború államrend lényeges részei voltak, amelyeket a véradó alól is felmentett és a helyükön hagyott meg a hadi érdek. Míg a szervezetlen tömegeket és a csőcseléket, a hazafias szegény népet a front és az éhség sanyargatták és tizedelték, addig a nemzetközi elite kiméletben részesült. Nem ők voltak tehát a háború legnagyobb vesztesei sem - és ezzel szétfoszlott egy későbbi megtérésbe vetett utolsó remény is, amely a nagy Pál-fordulás után még megmenthette volna a forradalmi hagyományok folytonosságát.

4. Ilyen kor a mi korunk, ilyen nemzedék volt a mi nemzedékünk.

Nem tudta soha, hogy hol tart, honnan jön és hová megy? Nem állhatott a helyzet magaslatán, mert ez a helyzet előtte ismeretlen volt. A szenvedése nem lehetett tiszta és nagy, mert nem volt számára értelme. A vér olcsó lett, a kenyér drága, a betegség testi előny és a pénzért, minden amelyért mindent odaadtak az emberek, azért nem kaptak semmit sem. Nem volt min mární a világot. Egészség, vagyon, kenyér, haza és hősiesség kérdőjelle váltak. És egy világ, amely mindenét elvesztette, e g y e t kapott érte cserébe, de ez az egy gazdaggá tehető őt. Olyan gazdaggá, hogy már a

sejtelve is felemelő érzés volt és az egész emberiséget az új bőség tudata villanyozta fel: gazdaggá mély és végleges csalódásokban, olyanokban, amelyeket egy egész nemzedék a fájdalmas meglepetés felkiáltásával fogadott, gazdaggá szegényekben, amelyek győtrők és termékenyek. Mint a belső megismerés ujjaszületése, olyan volt az új látomás rátkhasadása. A múlt minden hibája, üres jelszavai, dődelgetett előítéletei, léha bizodalmai, cinikus komolykodásai és egész bűnös könnyelműsége, - ott feküdtek előttünk és megértettük őket. Nem azt láttuk meg, hogy miképpen kerülhették volna el a háborút, de azt, hogy minden, amit idáig tettünk, elkerülhetetlenné tette azt. Nem azt láttuk meg, hogy ki a bűnös, de azt, hogy mindannyian azok vagyunk, Ha látomását akkor intézményekbe önthette volna az emberiség, egy nap alatt megszülettek volna a Világ Egyesült Államai. De mindez csak fel-felvillámlott a lelkekben, egy-egy pillanatra cikázó megismerése volt. Közben multak az évek az emberiség fölött, amely nem volt se nagyobb, se kisebb, mint a rendes méret és amelynek a szelleme fölött a régi hatalmasságok megtartották látogat-uralmukat. Ezeknek a vezérgondolata és minden belső vágya pedig e látomások és csalódások elfelejtetése, meghamisítása és letagadása volt. De az igazságot egy pillanat akart meg lehet érteni, hanem elfelejteni nem lehet olyan hamar. És mindenki érezte a lelke mélyén, hogy ezeknek a legelső csalódásoknak a fájdalma volt az utolsó emberi és értékes fájdalom ebben a háboruban. Hogy a

háboru kitörésével már be is fejeződött a történelem mondanivalója: ami ezután következik, az már csak ismétlés... A tanulság pedig az emberiségé lesz, az már amely megszenvedett érte. És hogy ez a tanulság lesz az idők hagyatéka.

E nagy tanulságok, amelyeket korunk rejteget, sok millió ember életébe kerültek. Ezeket leszűrni és megragadni az jövő nemzedék munkája lesz. De ne felejtkezzünk meg róla soha, hogy a mi szűgyenünk fogja fogékonnyá tenni az ő lelkiüket és hogy a mi eselődásaink fogják megnyitni az ő szemüket. A mi őszinte és igaz tanuságunkon mulik az emberiség öröke.

Kétféle akadállyal kell megküzdenünk majd. Az egyik a csábítás, amelyet önmagunkban kell legyűrni, a másik az a veszély, amely másoktól származik reánk.

Ellent kell állanunk legelőször is a felejtés csábításának. Objektívizálnunk kell a muló jelent, szóban és írásban, versben és prózában, művészetben és tudományban, - hogy valóságát az idő el ne nőshassa.

Meg kell őrizni az emléket, mint ahogy a tiz parancsolatot ünnepléses szavakkal kőbe véste Mózes és törvénynek tette meg a soha sem szűnő emlékezést.

Ellent kell állanunk a visszapillantás torzító távlatának. Visszatekintve, értelmet és indokolt-ságot látszik nyerni minden. Csakhogy ez a látszat csal. De ha engednénk e látzat csábításának, ez elég volna ahhoz, hogy meghiusoljon hivatásunk. Evégből értsük meg jól, hogy a lelki valóság, amelyről tanuságot teszünk, csak a jelenben létezik. Belülről csak egyszer láthatjuk

meg a mai időt: i t t e n ó s m o s t.

Ellent kell állanunk végül a d i c s f é n y csábításának, amellyel oly kiválasztott nemzedék, mint a mai, az utókor részéről találkozni fog. A korunk szerint fognak megítélni minket bennünket. Ha ez a mi korunk nagy volt, úgy nagynak fognak itélni bennünket is. És tőlünk fogják megkérdezni, hogy minő volt ez a kor, mert mi voltunk ennek a kornak a tenői. Tőlünk magunktól fog tehát függeni a mi becsületünk és vallanunk kell az igazat a hivatásunk kedvéért. Hirdetni fogjuk hűen, hogy minő nemzedék voltunk mi, a világháború kortársai. Ez a legutolsó megpróbáltatás lesz a legnehezebb próba.

Ha sorban leküzdöttük magunkban a felejtés, a vissza-pillantás és a diicsfény csábításait, akkor szembekerülünk majd azokkal a veszélyekkel, amelyek másoktól fognak reánk származni.

E g y közös érzés, e g y közös félelem tartja össze ezt az egész mai világot és annak minden történelmi eseményét, hogy: vége! vége! vége! - és az ő világuk egyszer és mindenkorra letűnt. És e g y e t l e n közös akarat és e g y e t l e n közös elhatározás éli titkos, rejtett életét a haldokló világban, annak kormányzásukkalban és ellenzékükben, tudományában és vallásában, kulturájában és civilizációjában minden porcikájában, egyetlen bűnös remény hatja át ma is annak szellemi urait, hogy: mégis! mégis! mégis! Mégis élni fognak, és fognak

felejtteni mindent, és el fognak hallgattatni mindenkit, ki fogják ténni a történelem könyvéből az áruló lapokat és továbbra is a világ urai maradnak, - hit nélkül és meggyőződés nélkül!

Maj akkor annak, aki hivatlan tanuja lett a hatalmasok megszégyenülésének. Mert a hatalmasok közös erővel fordulnak majd ő ellene, ha vallani akarná, amiképen történt. És szentté fogják avatni a mai korszakot, avégből, hogy hozzáférhetetlenné tegyék az igazság kutatóinak és ki fogják közösiteni az orotnekeket, akik hisznek az igaz tanuknak.

Mert felbecsülhetetlen érdekei a világ régi papjainak fűződnek ahhoz, hogy soha az utókor hírét ne vegye a ma Kinyilatkoztatásának. Soha hírét ne vegye, hogy a váres időben egy hang szólalt meg egy egész nemzedék fülle hallatára. És hogy mindannyian meghallottuk az Igét, amely a csalódás és a szégyen korszakában így szólott hozzánk: "Hagyjátok el a bálványok imádását. Lássátok hová vezettek el titeket a hamis istenek. Tegyetek örök tanúságot a jelen szégyene mellett és meg fogjátok találni a helyet utat."

Ezre a tanúságra kell a mai nemzedéknek szövetkeznie.

/Fülányi György: A mai nemzedék hivatása. Szabadgondolat,
1918, június 1./